

Marcin Jędrysiak

mgr

Uniwersytet Wrocławski

marcin.jedrysiak@uwr.edu.wroc.pl

Bohdan Kistjakowski i jego doktryna państwa prawnego

Postać wybitnego ukraińskiego filozofa prawa, Bohdana Kistjakowskiego, nie doczekała się w Polsce należytej uwagi ze strony świata nauki. Z wyjątkiem rozdziału w książce Andrzeja Walickiego¹, próżno szukać na jego temat dłuższej wzmianki w pracy naukowej. Wynika to zapewne z faktu, że postać ta w czasach Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich była niemal zapomniana. Nawet w Rosji i na Ukrainie dopiero upadek ustroju komunistycznego pozwolił na dokładniejsze zbadanie dorobku tego uczonego².

Bohdan Kistjakowski jest osobą wartą uwagi z wielu powodów. Ten ukraiński³ socjolog, filozof i prawnik sformułował własną, pluralistyczną teorię prawa⁴,

¹ A. Walicki, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu*, Warszawa 1995, s. 356 i nast.

² М. В. Воробьев, *Проект «Государства Будущего» Б. А. Кистяковского как синтез идей либерализма и социализма*, Кантовский сборник 2015 (nr 4), s. 83.

³ Prace Kistjakowskiego ukazywały się w języku niemieckim: Th. Kistiakowski, *Gesellschaft und Einzelwesen*, Berlin 1899 oraz rosyjskim: Б. А. Кистяковский, *Социальные науки и право*, Москва 1916; *idem*, *Страницы прошлого: К истории конституционного движения в России*, Москва 1912. Stąd często uważa się go za Rosjanina. Sam jednak deklarował się otwarcie jako Ukraińiec, zob. S. Neuman *Kistiakovsky The struggle for National and Constitutional Rights in the Last Years of Tsarism*, Harvard 1998, s. 113 inast.

⁴ A. Walicki, *op. cit.*, s. 370-378; А. А. Лицк, *Философия права Б. А. Кистяковского*, Вестник Нижневартковского государственного университета 2010 (nr 2).

zajmował się tematyką państwa prawnego⁵, inteligencji rosyjskiej⁶, nie stroniąc także od kwestii ochrony mniejszości narodowych oraz działania na rzecz sprawy ukraińskiej⁷. W sferze poglądów politycznych Kistjakowski pozostawał uczniem wybitnego myśliciela Mychajły Drahomanowa⁸, co przekładało się na jego poglądy polityczne, swoistą mieszankę elementów liberalnych oraz socjalistycznych.

W rosyjskiej i ukraińskiej literaturze przedmiotem Kistjakowskiego jako socjologa i teoretyka prawa jest dość dobrze opisany⁹. Mniejszą uwagę zwraca się na jego poglądy w sferze nauki o państwie. Temat ten często pojawia się jednak w myśli Kistjakowskiego, który wykładał naukę o państwie w Moskiewskim Instytucie Handlowym¹⁰. Poświęcił jej też kilka rozdziałów w swoim *opus magnum*, wydanej w 1916 roku pracy *Nauki społeczne i prawo*¹¹. Przyczyny tego stanu rzeczy mogą leżeć w dosyć specyficznej pozycji względem prawa, którą Kistjakowski przypisywał państwu. Rola państwa pozostaje bowiem nieco na uboczu jego refleksji nad prawem i jest zasadniczo jej pochodną. Mimo to można podjąć próbę rekonstrukcji podstawowych poglądów Kistjakowskiego na państwo jako zjawisko oraz wskazać najważniejsze inspiracje ideowe, które mu towarzyszyły. Możliwe będzie wskazanie relacji, które jego zdaniem łączyły państwo oraz prawo, jak również czym według niego jest państwo prawne.

Bohdan Kistjakowski – zarys biografii

Bohdan Kistjakowski urodził się w 1868 roku w Kijowie. Pochodził z ukraińskiej rodziny o tradycjach kozackich. Jego ojciec – Ołeksander Kistjakowski – był profesorem prawa na Uniwersytecie w Kijowie oraz członkiem kijowskiej *Hromady*, grupy ukraińskiej inteligencji, prowadzącej ożywioną działalność na polu oświaty i kultury¹². Już w latach szkolnych Kistjakowski interesował się ideami socjalistycznymi oraz sprzeciwiał się rusyfikacji, za co wielokrotnie spotykały go represje ze

⁵ A. Walicki, *op. cit.*, s. 378-389; Н. П. Войтович, *Принцип верховенства права у концепції правової держави Б. Кістяківського*, Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького 2015 (nr 11).

⁶ Б. А. Кистяковский, *В защиту права* [w:] *Вехи*. Сборник статей о русской интеллигенции, Москва 1909, s. 97-126.

⁷ S. Neuman, *op. cit.*, s. 113-147.

⁸ *Ibidem*, s. 11-13.

⁹ Zob. М. П. Альчук, *Філософія права Богдана Кістяківського: монографія*, Львів 2010, П. А. Борисова, *Право и социальная справедливость в научном наследии Б. А. Кистяковского*, Знание. Понимание. Умение 2015 (nr 1).

¹⁰ Wykłady też zostały zebrane oraz wydane: Б. А. Кистяковский, *Избранное. В 2-х частях. Часть 2*, Москва 2010.

¹¹ Б. А. Кистяковский, *Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных науки общей теории права*, Москва 1916.

¹² Więcej na temat pierwszej *Hromady*: J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 83-89.

strony rosyjskiej administracji¹³. Skutkiem tego studia skończył dopiero za granicą: studiował m. in. w Paryżu, Strasburgu i Lipsku, pracę doktorską pisząc u wybitnego niemieckiego socjologa Georga Simmela¹⁴. Edukacja zdobyta poza Rosją przyczyniła się do ewolucji jego światopoglądu naukowego: pozostając socjalistą, zupełnie odrzucił marksizm jako filozofię dziejów, widząc w nim jedynie potencjał do tłumaczenia niektórych zjawisk społecznych¹⁵. Zasadniczy wpływ na jego poglądy miała przy tym badeńska szkoła neokantyzmu i postacie takie, jak Wilhelm Windelband czy Henryk Rickert. Podczas studiów w Niemczech zetknął się także z poglądami niemieckiej jurysprudenckiej socjologicznej, w szczególności Goerga Jellinka i Rudolfa von Iheringa oraz z socjologiem Maxem Weberem. W tym czasie rodziła się metodologia jego badań naukowych, którą nazwał «naukowym idealizmem»¹⁶.

Bohdan Kistjakowski wrócił do Rosji w 1902 roku. Wykładał w Liceum w Jarosławiu. Często wracał jednak za granicę, współpracując m. in. z Maxem Weberem¹⁷. Po Rewolucji 1905 r. życie zawodowe Kistjakowskiego koncentrowało się głównie na tłumaczeniu dzieł niemieckich neokantystów. W sferze politycznej nawiązał kontakty z członkami Partii Konstytucyjnych Demokratów¹⁸. Sławę w Rosji przyniósł mu opublikowany w 1909 r. w zbiorze tekstów «Wiechy» artykuł pt. *W obronie prawa. Inteligencja i świadomość prawna*, w którym skrytykował rosyjską inteligencję za brak szacunku do prawa¹⁹. W tym samym roku Kistjakowski uzyskał tytuł prywat-docenta na Uniwersytecie Moskiewskim, z którego zrezygnował w 1911 r. Po ustąpieniu ze stanowiska uzyskał stanowisko w Moskiewskim Uniwersytecie Handlowym. W czasie I Wojny Światowej opublikowana została jego najważniejsza praca: *Nauki społeczne a prawo*.

W 1917 roku Kistjakowski przybywa do Kijowa, gdzie w marcu 1918 roku zostaje profesorem Uniwersytetu w Kijowie²⁰. Bierze aktywny udział w budowie ukraińskiej państwowości. W 1918 roku, w czasie Hetmanatu Pawła Skoropadskiego został mianowany członkiem Senatu (czyli Sądu Najwyższego), był również jednym z założycieli Ukraińskiej Akademii Nauk²¹. Po upadku Hetmanatu bierze udział w tworzeniu ukraińskiej terminologii prawniczej. Umiera w 1920 roku podczas nieudanej operacji chirurgicznej.

¹³ Н. П. Василенко, *Академик Богдан Александрович Кистяковский*, Социологические исследования 1994 (nr 2), s. 141-147.

¹⁴ Th. Kistiakowski, *Gesellschaft und Einzelwesen*, Berlin 1899.

¹⁵ A. Walicki, *op. cit.*, s. 364-365.

¹⁶ *Ibidem*, s. 362 i nast.

¹⁷ *Ibidem*, s. 360-361.

¹⁸ S. Neuman, *op. cit.*, s. 62-66.

¹⁹ Б. А. Кистяковский, *В защиту права...*

²⁰ С. І. Максимов, *Б. Кістяковський – Видатний Український Філософ Права*, Вісник Академії прав. Наук України 1997 (nr 1), s. 128.

²¹ *Ibidem*, s. 128.

«Naukowy idealizm» oraz poglądy na prawo

Założenia metodologiczne Bohdana Kistjakowskiego rozwijały się w oparciu o idee neokantyzmu. Szczególne znaczenie miał dorobek tzw. szkoły badeńskiej²². Szkoła ta zapoczątkowana została przez Wilhelma Windelbanda, reprezentowana była także przez postacie takie jak Heinrich Rickert czy Emil Lask. Szkoła ta wykształciła się, zdaniem Andrzeja Przyłębskiego, na gruncie sprzeciwu wobec filozofii pozytywnej oraz psychologizmu²³. Charakterystyczną cechą szkoły badeńskiej jest zwrot ku «duchowi nauki» oraz chęć naukowego rozumienia filozofii. Sam neokantyzm był ruchem niejednolitym, mającym mimo to charakterystyczny, liberalny rys – jego metoda naukowa zawsze zorientowana była na wolność²⁴. Neokantysty uznawali, że za postępem technicznym idzie również postęp w zakresie wolności. Przekładało się to wyraźnie także na sferę filozofii prawa²⁵. Opierał się także niektórym tendencjom w filozofii oraz nauce, takim jak naturalizm, historyzm, biologizm czy pozytywizm²⁶.

Na tym gruncie Kistjakowski sformułował własny pogląd na nauki społeczne oraz prawo, zawarty zasadniczo w jego pierwszej pracy – *Spółczeństwo i jednostka*, później powtórzone w książce *Nauki społeczne i prawo*. Jak zauważał, przedmiot poznania nauk społecznych jest zasadniczo inny od nauk przyrodniczych. Nauki społeczne odnoszą się bowiem do duchowości człowieka, zdolności, ideałów, ocen²⁷. Badania w ramach nauk społecznych nie wykluczały jego zdaniem korzystania z kategorii sprawiedliwości. Kategoria ta mogła w swej istocie dopełniać kategorię przyczynowości, pozwalające uporządkowanie empirycznych danych w prawa nauki. Sprawiedliwość jest przy tym kategorią obiektywną, podobnie jak kategoria «konieczności»²⁸. Kategoria przyczynowości miała mieć charakter podobny jak w naukach przyrodniczych. Jednocześnie w naukach społecznych miał istnieć pewien czynnik normatywny. Podejście to nazywał on idealizmem naukowym.

Na gruncie swojej metodologii Kistjakowski opracował własną, postulowaną metodę prawa, tzw. pluralistyczną teorię prawa²⁹. Zauważał, że na gruncie nauk prawnych sformułowano kilka możliwych podejść do prawa: analityczne (tj. pozy-

²² Н. В. Немирова, *Методология социологии Б. А. Кистяковского: актуальные проблемы*, Вестник Сочинского Государственного Университета Туризма и Курортного Дела 2012 (nr 2), s. 240-242.

²³ A. Przyłębski, *W poszukiwaniu królestwa filozofii. Z dziejów neokantyzmu badeńskiego*, Poznań 1994, s. 147.

²⁴ H. Schnädelbach, *Nasz nowy neokantyzm*, Folia Philosophica 2006, nr 24, s. 21.

²⁵ *Ibidem*, s. 21-22.

²⁶ A. J. Noras, *Kanta neokantyzm badeński i marburski*, Katowice 2005, s. 155.

²⁷ Н. В. Немирова, *op. cit.*, s. 241-242.

²⁸ A. Walicki, *op. cit.*, s. 363-365.

²⁹ Sam Kistjakowski nie używał tej nazwy, mówiąc jedynie o «metodologicznym pluralizmie». Więcej nt. teorii: О. Меленко, *Особенности методологического аспекта научно-правового творчества Б. А. Кистяковского и его плюралистического подхода к познанию права*, Jurnalul Juridicational: teorie și practică 2015 (nr 2); М. П. Альчук, *Філософія права...*

tywizm prawniczy), psychologiczne, socjologiczne oraz normatywne (aksjologiczna koncepcja prawa). Nie wnikając tutaj w szczegóły dotyczące krytyki poszczególnych rodzajów podejścia, stwierdzić należy, że zasadniczym wnioskiem Kistjakowskiego było to, że żadne z tych podejść samodzielnie nie może służyć tłumaczeniu prawa jako zjawiska³⁰. Dopiero ich wspólne zastosowanie, metodologiczny pluralizm, prowadzić może do stworzenia ogólnej nauki o prawie, która byłaby syntezą tych kilku teorii. Przekładało się to na jego podejście do kwestii państwa: również w tej sferze krytykował zbyt jednowymiarowe podejście niemieckiej nauki o państwie, opierające się na samej tylko dogmatyce³¹.

Istota państwa

W celu wyjaśnienia czym jest według Bohdana Kistjakowskiego państwo prawne, najpierw należy przeanalizować co rozumiał przez państwo.

Jak pisał w eseju «Istota władzy państwowej», najważniejszą cechą państwa jest władza³². Tylko państwo tak naprawdę posiada władzę i może ją wykorzystywać w każdej formie. Istnieją oczywiście inne rodzaje władzy, ale jest ona albo ograniczona albo wynika z przeniesienia kompetencji państwa na ich rzecz. Podał tutaj przykład władzy rodzicielskiej: zwracał uwagę, że jest ona zjawiskiem starszym niż państwo, a jednak doznaje ona z jego strony ograniczeń: dobrem dziecka, ochroną nieletnich przed okaleczeniem, torturami itp. Jest też ograniczona czasowo³³. Z drugiej strony państwo chroni autorytet rodziców. Również więc władza rodzicielska jest podległa państwu. Wskazywał też na istnienie podmiotów o władzy podobnej do państwowej, ale jednocześnie nie będących państwem. Chodziło tutaj o samorządy miejskie, ziemstwa, samorządy zawodowe, kościoły, związki wyznaniowe, czy uniwersytety. Cechą tych związków wg Kistjakowskiego było to, że są w pewnym sensie tworzone przez jej członków i są ich własnością³⁴. Mogą nakładać na ludzi opłaty i wykonywać regulacje, bez konieczności zwracania się do sądów. Jednak i te podmioty dysponują tylko taką władzą, w jakie państwo je wyposaży – bez państwa nie mają żadnej władzy, nie ma ona charakteru pierwotnego. Najważniejszym wyznacznikiem państwa jest więc to, że nie pożyczają władzy od nikogo. Jego władza wynika sama z siebie³⁵.

Co jest jednak źródłem władzy? Władza pochodzić ma, zdaniem Kistjakowskiego, od narodu. Tylko naród zorganizowany w jedność, tj. w państwo, ma au-

³⁰Б. А. Кистяковский, *Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права*, Москва 1916, s. 221-241.

³¹*Ibidem*, s. 258-260.

³²*Ibidem*, s. 241.

³³*Ibidem*, s. 241.

³⁴*Ibidem*, s. 242.

³⁵*Ibidem*, s. 242-243.

tentyczną władzę państwową. Państwo – pisze Kistjakowski, jest prawną organizacją ludzi, mającą swoją własną, samodzielną i pierwotną władzę³⁶.

Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt, że w pracach Kistjakowskiego krytykowana jest idea trójpodziału władzy. Jego zdaniem władza jest bowiem jedna i niepodzielna, tak jak państwo. Władza należy zatem do państwa a nie do jakichś jego części³⁷. Trójpodział władzy nie może być gwarantem wolności i prawnego charakteru władzy. Trzeba jej szukać w innych zasadach. Zauważał, że zasada trójpodziału władzy może być wręcz szkodliwa i prowadzić do konfliktów konstytucyjnych, co pokazywał na przykładzie państw Ameryki Łacińskiej³⁸. Doceniał niektóre jej właściwości, np. uważał, że do przedstawicielstwa powinna należeć moc prawodawcza. Podział dotyczy nie władzy, ale samych funkcji państwa. Każde prawo jest rezultatem współpracy wielu organów, co nie zaprzecza jedności władzy państwowej – organy pełnią po prostu określone funkcje wynikające z tej jednolitej władzy.

Państwo i władza mają przy tym określony cel. Według Kistjakowskiego leży on w solidarności interesów ludzi. Jeśli państwo dostarcza człowiekowi tego co mu potrzebne i drogie, staje się największą i najbardziej zrozumiałą formą solidarności między ludźmi. Państwo ma więc za zadanie bronić interesów ludzi. Nawet zbrodnie i nadużycia przeprowadzane przez władzę państwową, uzasadnianie są dobrem ludzi żyjących w danym państwie³⁹. Człowiek cywilizowany musi żyć w ramach takiej struktury: zadaniem państwa jest uszlachetniać człowieka i go ulepszać, wykształcać w nim pozytywne cechy i pozwalać osiągać wspólne cele⁴⁰. Pokazuje to, że spojrzenie Kistjakowskiego jest zainspirowane socjologią. Państwo nie jest tutaj jakimś wyabstrahowanym od ludzi bytem, lecz ich związkiem, wyposażonym w pochodzącą od ludzi władzę, powołanym do polepszenia ich warunków bytu.

Ewolucja relacji między państwem a prawem.

Personalizacja władzy państwowej

Państwo i prawo są kategoriami ze sobą powiązanymi. Relacje między nimi ulegały jednak zmianom w toku dziejów.

Zdaniem Kistjakowskiego na początku państwo oraz prawo były od siebie oddzielone. Z biegiem czasu jednak następowało coraz mocniejsze związanie państwa z prawem. Państwo w pewnym momencie zaczęło być interpretatorem, egzekutorem – a w końcu i kreatorem prawa obowiązującego w danym państwie. Związane to było z powstaniem monarchii absolutnych. Władca absolutny tworzył pra-

³⁶ *Ibidem*, s. 243.

³⁷ Б. А. Кистьяковский, Избранное. В 2-х частях. Часть 2, Москва 2010, s. 117-118.

³⁸ *Ibidem*, s. 93 i nast.

³⁹ Б. А. Кистьяковский, Социальные науки..., s. 324.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 323.

wo, traktujące je jako narzędzie do realizacji celów państwa. Suwerenem w tym państwie, podmiotem ustalającym jego interesy, był zaś on sam. Z samej jego osoby wynikała władza i możliwość stanowienia prawa. W ten sposób władza państwowa oraz prawo stawały się spersonalizowane, przynależne osobie króla⁴¹.

Ta sytuacja nie mogła trwać jednak długo – zauważał Kistjakowski. Jego zdaniem prawo posiada tę właściwość, iż jest ono wiążące dwustronnie. Obowiązuje nie tylko osobę poddaną władcy ale także podmiot, który dane prawo wydał. Prowadziło to do sytuacji, w której prawo przestało być prostym efektem działań państwa, a zaczęło nad nim dominować. Państwo stało się w istocie wytworem prawa⁴². Zwieńczeniem ewolucji ustrojów państwowych było powstanie państwa konstytucyjnego, w którym suwerenem staje się ustawione prawo. W zakresie ewolucji ustrojów państwowych Kistjakowski wprost odwołuje się do myśli holenderskiego teoretyka państwa i prawa, Hugo Krabbego⁴³.

Państwo konstytucyjne i państwo prawa

Nadmienić należy, że w pracach Bohdana Kistjakowskiego, państwo prawne stanowi uosobienie państwa konstytucyjnego. Państwo prawne jest najwyższym stopniem rozwoju ustrojów państwowych. W państwie konstytucyjnym władza nabiera znaczenia prawnego. Oznacza to, że wynika z norm prawnych. Dochodzi do stanu, który za wspomnianym już Krabbe, Kistakowski nazywa suwerennością prawa.

Charakteryzując rządy prawa, Kistjakowski stwierdza, że w państwie konstytucyjnym każda władza jest ograniczona i podległa⁴⁴. Ograniczenie władzy jest najważniejszą cechą państwa prawa. W każdym państwie tego typu istnieć musi pewna sfera wolna od ingerencji państwa – jest to sfera samostanowienia jednostki i jej wyrażania. Stąd Kistjakowski docenia rolę wolności: przede wszystkim istotna była dla niego wolność sumienia i myśli. Była to pewnego rodzaju matka wszystkich innych praw, zwłaszcza wynikających z tego wolności słowa oraz druku, wolności zgromadzeń czy prawa do zrzeszania się⁴⁵.

Władza i prawo są zorganizowane z pomocą samych ludzi, którzy stanowią prawo przez wybranych reprezentantów. Także rządy prawa wymagają władzy, jednak ujętej w pewne ramy, urzeczywistnia się w różnych formach i zawsze o stricte prawnym charakterze. W państwie prawnym wszystkie relacje, zarówno między obywatelami, jak i między obywatelem a władzą, są usytuowane i wyrażane w normach prawnych. Państwo konstytucyjne wyróżnia właśnie to, że używa prawa do legitymacji swoich działań, co nie miało miejsca w innych ustrojach pań-

⁴¹ *Ibidem*, s. 260-261.

⁴² *Ibidem*, s. 280-281.

⁴³ H. Krabbe, *The Modern idea of state*, New York-London 1922, s. 37 i nast.

⁴⁴ Б. А. Кистяковский, *Социальные науки...*, s. 282.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 328-329.

stwowych. Wszystko zostaje niejako ubrane w normy prawne. Kistjakowski sięga tutaj do Jellinka. Uważa, że państwa powstają z powodów innych niż prawo: rewolucji, wojny o niepodległość itp. Jednak każde nowe państwo definiuje swój system w normach prawa – konstytucji. Także stare rozwiązania, oparte na tradycji czy obyczaju, zostają przekształcone w normy prawne – wynika to z przekonania, że danemu faktualnemu elementowi należy przyznać znaczenie normotwórcze.

Ważną cechą państwa prawnego jest to, że władza nabiera charakteru prawnej oraz dokonuje się jej depersonalizacja. Ludzie wykonujący władzę są podlegli normom prawnym, tak jak wszyscy. Ich władza stanowi sferę obowiązków, a nie prawo podmiotowe. Wynika z tego, że dana sobą sprawuje dany urząd, który posiada kompetencje nadane mu normami prawnymi. W ten sposób władza jest związana z danym stanowiskiem – np. ministra – a nie z daną osobą. Dochodzi więc do ścisłej depersonalizacji władzy. Kistjakowski odrzucał możliwość zostawienia władzy wykonawczej pewnej sfery działania, która wolna byłaby od wpływu prawa⁴⁶. Ministrowie mieli podlegać parlamentowi, być przed nim odpowiedzialni. Miało to gwarantować przestrzeganie prawa przez administrację. Rozszerza się więc idea powinności, co sprawia, że władza musi szukać usprawiedliwienia dla swoich działań. Jej działania z kolei stale muszą szukać legitymacji w sferze dobra obywateli. Ponadto – podlegają ich kontroli. Kistjakowski opowiada się za istnieniem sądownictwa administracyjnego, dzięki któremu obywatel mógłby domagać się od władzy państwowej zaprzestania naruszania jego praw⁴⁷. Państwo prawne jest nie więc nie tylko ograniczone ale i podporządkowane. Organy władzy muszą wysłuchać obywatela, który przyjdzie do nich wyposażony w określone prawa podmiotowe. Można zatem sądzić się z państwem, gdyż ono również musi przestrzegać prawa.

W państwie prawa istotny jest także walor demokratyczny – ludzie sami biorą udział w tworzeniu i organizowaniu aparatu władzy. Reprezentacja ludzi jest jednym z najważniejszych jego cech. Dzięki temu państwo i ludzie nie są sobie przeciwni, ale zbliżają się do siebie, prowadzi to do solidarności państwa i ludzi: cele ich są bowiem takie same, interesy podobne⁴⁸. Zwrócenie uwagi na cele państwa, stanowione prawa oraz społeczeństwa mogą stanowić echo myśli Rudolfa von Iheringa.

Państwo prawne nie wyrzekało się jednak całkowicie aparatu przemocy. W państwie prawnym jednak przemoc i siła nabierają charakteru duchowego, stają się siłą ideową opartą na prawie. Przemoc uzyskuje więc charakter prawny⁴⁹. Z czasem – uważał – ludzka natura doprowadzi do takiego poziomu ucywilizowania państwa, że zrezygnuje ono z najbardziej rażących przejawów przemocy, takich jak kara śmierci, niewolnictwo czy zgodny z prawem wyzysk⁵⁰.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 328.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 330.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 324.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 355.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 324.

Podsumowanie

Bohdan Kistjakowski rozumiał państwo prawne jako państwo, w którym władza jest ograniczona i wynika z norm prawnych. Było to państwo o charakterze demokratycznym, w którym ustawa uchwalana miała być przez wybranych w powszechnych wyborach reprezentantów narodu.

Zwrócić należy uwagę na fakt, że państwo było bytem istniejącym w konkretnym celu. Mimo faktu, że uznawał on ideę suwerenności prawa i zauważał wzajemne powiązania między państwem a prawem, nie oznaczało to, że państwo było prawu całkowicie podporządkowane. Nie miało ono stanowić prostego wykonawcy norm prawnych. Jego cele sięgały dalej i były jasno związane z osobą ludzką. Państwo prawne miało pomagać człowiekowi rozwijać się i stawać lepszym, jednocześnie zostawiając mu sferę wolną od ingerencji. Zwraca uwagę jednak fakt, że motywem przewodnim jego myśli o państwie jest kategoria władzy, jako jego podstawowego elementu definicyjnego. Również konstruując ideę państwa prawnego, dokonuje tego za pomocą tej kategorii, zauważając, że jest to państwo, w którym władza jest ograniczona. Zauważa także zmianę jej formy – z przemocy opartej na woli władcy, na działania wynikające z norm prawnych i nimi dozwolone. Pewnym paradoksem jest to, że władza ta ma pełnić rolę służebną wobec obywateli.

Myśl Kistjakowskiego nosi wyraźny wolnościowy ryt. Widać w niej inspirację niemiecką jurysprudencją socjologiczną oraz zachodnioeuropejską myślą liberalną. Kistjakowski pozytywnie wartościuje państwo prawne, ze względu na fakt, że to właśnie w takim państwie najpełniej rozwijać się może osoba ludzka i tylko taki ustrój może zapewniać ochronę jej przyrodzonej wolności i praw. Poglądy Bohdana Kistjakowskiego na państwo sytuują go jako wybitnego przedstawiciela ukraińskiej i europejskiej myśli liberalnej.

Bibliografia

1. Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000.
2. Kistjakowski B. A. Th., *Gesellschaft und Einzelwesen*, Berlin 1899.
3. Кистяковский Б. А., *Социальные науки и право*, Москва 1916.
4. Кистяковский Б. А. *Страницы прошлого: К истории конституционного движения в России*, Москва 1912.
5. Heuman S. *Kistiakovsky The struggle for National and Constitutional Rights in the Last Years of Tsarism*, Harvard 1998.
6. Krabbe H., *The Modern idea of state*, New York-London 1922.
7. Noras A. J., *Kanta neokantyzm badeński i marburski*, Katowice 2005.
8. Przyłębski A., *W poszukiwaniu królestwa filozofii. Z dziejów neokantyzmu badeńskiego*, Poznań 1994.
9. Schnädelbach H., *Nasz nowy neokantyzm*, Folia Philosophica 2006, nr 24.

10. Walicki A., *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu*, Warszawa 1995.
11. Борисова П. А., *Право и социальная справедливость в научном наследии Б. А. Кистяковского*, Знание. Понимание. Умение 2015 (nr 1).
12. Василенко Н. П., *Академик Богдан Александрович Кистяковский*, Социологические исследования 1994 (nr 2).
13. Войтович Н. П., *Принцип верховенства права у концепції правової держави Б. Кістяківського*, Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького 2015 (nr 11).
14. Воробьев М. В., *Проект «Государства Будущего» Б. А. Кистяковского как синтез идей либерализма и социализма*, Кантовский сборник 2015 (nr 4).
15. Кистяковский Б. А., *В защиту права* [w:] Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции, Москва 1909.
16. Кистяковский Б. А., *Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права*, Москва 1916.
17. Кистяковский Б. А., *Избранное. В 2-х частях. Часть 2*, Москва 2010.
18. Лицк А. А., *Философия права Б. А. Кистяковского*, Вестник Нижегородского государственного университета 2010 (nr 2).
19. Максимов С. І., *Б. Кістяківський – Видатний Український Філософ Права*, Вісник Академії прав. Наук України 1997 (nr 1).
20. Меленко О., *Особенности методологического аспекта научно-правового творчества Б. А. Кистяковского и его плюралистический подход к познанию права*, Jurnalul juridicnational: teorie și practică 2015 (nr 2).
21. Немирова Н. В., *Методология социологии Б. А. Кистяковского: актуальные проблемы*, Вестник Сочинского Государственного Университета Туризма и Курортного Дела 2012 (nr 2).

Резюме

Марцін Єндрисяк

Вроцлавський університет

Богдан Кістяківський і його доктрина правової держави

Стаття присвячена постаті видатного українського соціолога, філософа, а також юриста – Богдана Кістяківського. Цей вчений дуже мало відомий і майже недосліджений у польській науковій літературі. Зважаючи на інтелектуальний формат Б. Кістяківського, необхідно представити його наукові погляди польському читачеві. Метою цієї статті є аналіз його думок на тему правової держави, конституційної держави, а також, так званої, суверенності закону.

Перша частина статті має на меті представити постать ученого як центральну тему дослідження, оскільки Б. Кістяківський був нешаблонним теоретиком, який зумів напрацювати власну методологію суспільних наук, специфічну теорію права, підтримуючи тісний контакт із багатьма відомими мислителями початку XX століття (зокрема Максом Вебером та Георгієм Єлінком). Таким чином, презентація його постаті і нарис біографії починаються із представлення сімейного кола, дитинства, часу навчання, політичної діяльності, професійного життя та закінчуються діяльністю в структурах

молодої української держави. Робиться спроба окреслення кола осіб, які могли мати на вченого важливий вплив у формуванні його поглядів. У цій частині статті також указано на інші наукові проблеми, зокрема: якими були погляди Богдана Кістяківського на державу як явище, звідки він черпав свої ідейні інспірації. Окрім цього, автором піддаються аналізу важливі погляди вченого на проблему співвідношення держави і права, а також, яке розуміння і зміст вкладається у поняття правова держава.

Наступна частина стосується методології досліджень Б. Кістяківського, а також його поглядів на предмет права. Бо саме це є надзвичайно важливим для розуміння його підходу до деяких питань, що пов'язані із суспільними науками. Б. Кістяківський перебував під впливом популярної на той час у Німеччині та Росії філософії неокантіанства. Автор задається питанням, наскільки цей факт позначився на формуванні власного методу вченого, який був названий науковим ідеалізмом. Це, зокрема, призвело до його специфічного бачення необхідності багатовимірного погляду на такі явища, як держава і право, тобто необхідності поєднання позитивістського, аксіологічного, соціологічного і психологічного підходів.

Основна частина праці присвячена його розумінню правової держави. Звернено увагу на те, як саме він розуміє поняття влади, і яку роль вона виконує в контексті теорії держави. З наступної перспективи буде представлено бачення розвитку державних ладів, акцентуючи увагу на взаємовідносинах держави і права: від розмежування держави і права шляхом абсолютизму, що використовує право як інструмент, аж до конституційної держави і правової держави, в якій органи влади виникають із юридичних норм і правил. Насамкінець, у статті наводяться найважливіші риси правової (конституційної) держави у світлі розуміння Богдана Кістяківського, як-от: обмеження влади, парламентська репрезентація, деперсоналізація державної влади. У цьому контексті подається також запозичена від голландського теоретика Гуго Краббе концепція суверенності права. Саме вона, за вченням Б. Кістяківського, повинна становити базову складову правової держави. Представленою є також його позиція щодо прав людини, а також критика триєдиного поділу влади.

У підсумковій частині дається відповідь на питання дослідження: що таке правова держава і які риси їй притаманні, а також питання: який світогляд міг стати інспірацією для цього українського мислителя.

Ключові слова: Україна, Росія, теорія держави, верховенство права, Богдан Кістяківський, Гуго Краббе.

Summary

Marcin Yendrysiak
University of Wrocław

Bogdan Kistiyakovsky and his views on the state of law

The article concentrates on Ukrainian legal philosopher and sociologist – Bogdan Kistiyakovsky. Kistiyakovsky was the a famous and important theoretician of law and state. This work is an attempt to describe his approach to the idea of state and the concept of sovereignty of law.

First part on the article serves the purpose of showing Kistiyakovsky as an important historical figure and to show why is it relevant to know and understand his works. Thus, this part of article focuses mostly on his biography and the general depiction of his works.

After brief description of his early life, family and political or scientific activity, second part would concentrate on his neokantian methodology of social science – a very important factor in his works – and briefly describe his idea of law.

The main part of this paper analyzes the general shape of his theory of state, the main point of which is the idea of state power. Then his vision of development of state regimes will be described. That would let to realizing the main goal of the paper: understanding of his theory of the state law and the common relations between the law and the state. The next part focuses on his vision of the constitutional state.

Ending contains a summary with answers the main problems of the article: what are the important features of the state law and what idea might had inspired the Ukrainian thinker.

Key words: Ukraine, Russia, theory of state, rule of law, Bogdan Kistiyakovskij, Hugo Krabbe, law.